

Británie dnes řídí osudy nejen Britů, ale na 350 milionů dalších lidí, kteří si dosud nejsou schopni sami vládnout, a pokud je neochrání silná ruka, stávají se bezbrannými oběťmi plenění a nespravedlnosti. Dává jim vládu, která má zajistit své chyby, ale trousem si tvrdit, že žádný vítězný stát závislému národu nikdy takovou vládu neposkytl.

Profesor George M. Wrong, 1909

... Kolonialismus vede k rasismu, rasové diskriminaci, xenofobii a s nimi související netoleranci, a ... Afričané a lidé afrického původu, lidé asijského původu i domorodé národy se stali oběťmi kolonialismu a jsou i nadále oběťmi jeho důsledků...

Durbanská deklarace přijatá na celosvětové konferenci proti rasismu, rasové diskriminaci, xenofobii a s nimi související netoleranci, 2001

Kdysi existovalo impérium, které vládlo asi čtvrtině světové populace, zabíralo zhruba stejně velký díl souše a ovládalo téměř všechny oceány. Britské impérium bylo největší říší všech dob. Jak došlo k tomu, že deštivé souostroví u severovýchodního pobřeží Evropy ovládlo svět, patří k zásadním otázkám nejenom britské, ale i světové historie. Není to však jediná otázka, na niž se tato kniha snaží najít odpověď. Druhý – a možná ještě náročnější – problém, který se pokouší vyřešit, lze formulovat prostě: bylo Britské impérium dobré, či špatné?

Lidé dnes většinou zastávají názor, že celkem vzato bylo Britské impérium špatné. Hlavním důvodem poklesu vážnosti impéria byla pravděpodobně skutečnost, že se zapojilo do atlantického obchodu s otroky a do otroctví vůbec. Nejde jen o otázku historického soudu; řešíme zde také problém politický a potenciálně i právní. V srpnu 1999 se v Akkře sešla Africká reparační a repatriační komise pravdy a vyslovila požadavek na reparace od „všech národů západní Evropy a obou částí Ameriky, stejně jako organizací, které se podílely na obchodu s otroky a na kolonialismu a profitovaly z nich“. Suma stanovená jako přiměřená kompenzace (vycházelo se z odhadu „počtu lidských životů, o něž Afrika přišla během doby, kdy se obchodovalo s otroky, jakož i z hodnoty zlata, diamantů a jiných nerostů odvezených z afrického kontinentu během koloniálního panství“) činila 777 bilionů dolarů. Předpokládáme-li, že z přibližně deseti milionů Afričanů, kteří se jako otroci dostali přes Atlantik před rokem 1850, jich bylo přes tři miliony přepraveno na britských lodích, pak podíl Británie na reparacích by se mohl pohybovat kolem 150 bilionů liber.

Mohlo by se zdát, že takovýto požadavek pochází z říše fantazie, avšak této myšlence se dostalo částečné podpory na celosvětové konferenci OSN proti rasismu, rasové diskriminaci, xenofobii a s nimi související netoleranci, která se konala v Durbanu v létě roku 2001. Závěrečná zpráva konference „uznala“, že otroctví a obchod s otroky jsou „zločinem proti lidskosti“, jehož „oběťmi“ se stali „lidé afrického původu, Asijci a lidé asijských i domorodých národů“. Další prohlášení konference, které „kolonialismus“ spojilo s „otroctvím, obchodem s otroky, ... apartheidem

... a genocidou“, vyzvalo členské země OSN, aby „měly v úctě památku obětí minulých tragédií“. Konference vzala na vědomí, že „některé státy se již omluvily za závažné a těžké zločiny, jichž se dopustily, a tam, kde to bylo možné, zaplatily i náležitě reparační“; současně též „vyzvala všechny státy, které dosud nijak nepřispěly k obnovení lidské důstojnosti obětí, aby tak vhodnými způsoby učinily“.

Tyto a podobné výzvy neunikly v Británii pozornosti. V květnu roku 2002 doporučil ředitel londýnského intelektuálního centra Demos, které lze považovat za předvoj New Labour, aby královna podnikla „cestu po světě, na níž by se omluvila za minulé hříchy impéria, a učinila tak první krok k většímu uznání a věrohodnosti Commonwealthu“. Zpravodajská agentura, která tento pozoruhodný návrh přinesla, přidala tuto prospěšnou poznámku: „Kritikové Britského impéria, které na svém vrcholu v roce 1918 zahrnovalo čtvrtinu světové populace a území, tvrdí, že jeho obrovské bohatství vzniklo na základě útlatku a vykořisťování.“

V době, kdy jsem psal tuto knihu, se na jedné webové stránce BBC (zjevně určené školákům) objevilo podobně kritické shrnutí imperiálních dějin:

Impérium dosáhlo velikosti tím, že zabilo velké množství lidí, kteří neměli tak ostré zbraň, a ukradlo jim jejich země, i když se metody později změnily: armáda dala přednost zabíjení lidí kulomety ... [Impérium] se rozpadlo, protože proti němu vystoupili lidé jako hrdinský revolucionář Mahátma Gándhí, který citlivě vnímal potřeby svého lidu.

Lze říci, že i otázky, které nedávno v televizním pořadu BBC vznesl význačný historik, vyjadřují současné obecné povědomí. „Jak je možné,“ ptal se, „že národ, který sám sebe považoval za svobodný, si nakonec podmanil tak velkou část světa? ... Jak se mohlo impérium svobodných lidí stát impériem otroků?“ Jak je možné, že navzdory „dobrým úmyslům“ obětovali Britové „obecnou lidskost“ „fetiši trhu“?

■ *Kdo měl prospěch*

Díky Britskému impériu mám příbuzné rozsety po celém světě – v Albertě, Ontariu, ve Filadelfii i v australském Perthu. Protože existovalo impérium, mohl můj dědeček z otcovy strany prodávat jako dvacetiletý mladík železné zboží a kořalku ekvádorským* indiánům. Jako kluk jsem obdivoval dvě velké olejomalby s andskou krajinou, které visely na zdi v pokoji mé babičky; měl jsem rád i dvě indiánské loutky se zachmuřenými obličejí, shrbené pod nákladem dříví na otop, které se vůbec nehodily k porcelánovým soškám ve skleníku. Díky impériu strávil můj druhý dědeček, Tom Hamilton, přes tři roky jako důstojník RAF ve válce s Japonci v Indii a Barmě. Jeho dopisy, které babička s láskou opatrovala, jsou nádherně všímavým a výmluvným líčením britského *rádže* v době války a dýchá z nich onen skeptický liberalismus, který tvořil podstatu jeho filozofie. Do-

* Ekvádor samozřejmě nebyl kolonií, ale součástí „neformálního“ ekonomického impéria Británie v Latinské Americe.

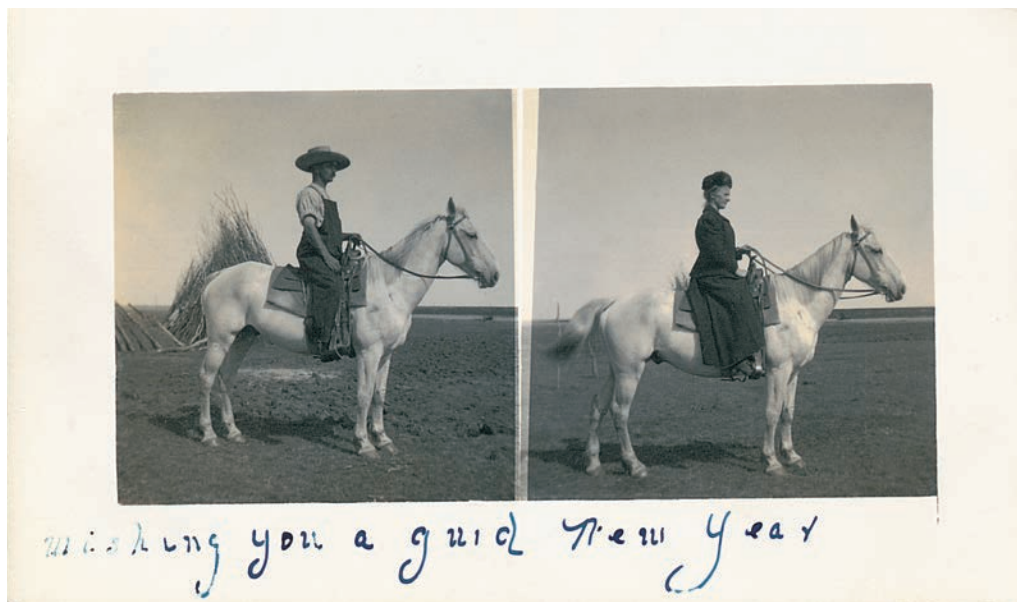
Ze Skotska do Saskatchewanu:
Agnes Brownová, rozená
Fergusonová, s rodinou
v Glenrocku, cca 1911–1912.

dnes se mi vybavuje potěšení, s jakým jsem si prohlížel fotografie, které pořídil za své služby v Indii, i jak mě zajímalo jeho vyprávění o luňácích, kteří se střemhlav vrhali na kořist, či o únavných vedrech, která tam zažil. Díky impériu získal můj strýc Ian Ferguson po dokončení studia architektury své první místo u kalkatské firmy MacIntosh Burn, což byla pobočka manažerské agentury Gillanders. Ian začal svoji dráhu u královského námořnictva; zbytek života strávil v cizině, nejprve v Africe a potom ve státech Perského zálivu. Připadal mi jako ztělesnění dobrodružného světoběžníka; hodně pil, byl opálený a naprosto cynický – jediný dospělý, který se mnou od nejtěplejších let vždy mluvil jako s dospělým: sakrování, černý humor a tak.

Jeho bratra, mého otce, také kdysi přepadla touha cestovat. V roce 1966, kdy dokončil studium lékařství v Glasgowě, odolal radám přátel a příbuzných a odjel se ženou a dvěma malými dětmi do Keni, kde v Nairobi dva roky učil a prakticoval medicínu. Díky Britskému impériu tak jsou mé nejranější vzpomínky z dětství spojeny s koloniální Afrikou, neboť ačkoliv Keňa byla již tři roky samostatná a místní rozhlas neustále hrál znělku prezidenta Jomo Kenyatty „Harambe, Harambe“ („Všichni za jeden provaz“), nic se od dob *Velkého podvodu** nezměnilo. Bydleli jsme v bungalovu, měli svou služebnou, žvatlali jsme svahilsky – a žili s pocitem naprostého bezpečí. Byla to kouzelná doba, během níž se mi nesmazatelně vryl do duše pohled na lovčího geparda, zpěv kikujských žen, vůně prv-

* Velký podvod (White Mischief) – britsko-keňský film z r. 1987 pojednávající o vraždě Josslyna Haya, v Keni v r. 1941. (Pozn. překl.)

ních dešťů a chuť zralého manga. Myslím, že moje matka nebyla nikdy v životě šťastnější. Nakonec jsme se sice vrátili pod šedou oblohu Glasgowa a do zimních čvachtanic, ale z Keni jsme si přivezli spoustu předmětů, jimiž jsme náš dům zaplnili. Na pohovce byla rozprostřena antilopí kůže, na zdi visel portrét masajského válečníka a se sestrou jsme rádi sedávali na hrubě vyřezávané, leč nádherně pomalované stoličce. Každý z nás měl svůj bubínek ze zebří kůže, křiklavě zbarvený košík z Mombasy, metlu z žíní pakoně na odhánění much i kikujskou panenku. Vůbec jsme si neuvědomovali, že vyrůstáme v malém postkoloniálním muzeu. Stále ještě mám dřevěné sošky hrocha, prasete bradavičnatého, slona a lva, které kdysi patřily k mým nejvzácnějším pokladům.

Přesto jsme přijeli domů a zůstali napořád. Do Skotska se naopak nevrátila moje prateta Agnes Fergusonová (Aggie pro všechny, kdo ji znali). Narodila se v roce 1888 jako dcera mého pradědečka Jamese Fergusona, který byl zahradníkem, a jeho první ženy Mary. Aggie byla živým důkazem, jak imperiální sen dokázal člověka změnit. V roce 1911 ji nadchly fotografie kanadských prérií a se svým manželem Ernestem Brownem se rozhodli následovat příkladu jeho bratra: opustili domov, rodinu a přátele v oblasti Fife a vypravili se na západ. Lákala je nabídka získat 160 akrů panenské půdy v Saskatchewanu. Půda se tam přidělovala osadníkům zcela zdarma pod podmínkou, že na ní postaví dům a budou ji obdělávat. V rodině se tradovalo, že Aggie a Ernest měli původně plout na Titaniku; když se loď potopila, na palubě byla čistou náhodou pouze jejich zavazadla. Samozřejmě měli veliké štěstí; na druhé straně však museli nový život začínat úplně od nuly. A pokud Aggie a Ernest doufali, že konečně unikli hroznému skotskému zimě, rychle přišli o veškeré iluze. V Glenrocku na ně čekala divočina, kde neustále fičel ostrý vítr a rtuť teploměru pravidelně klesala mnohem níž než v mrholivém Fifu. Jak Ernest napsal své švagro-

vé Nellie, bylo tam „příšerně chladno“. První přístřešek, který si postavili, byl tak primitivní, že mu říkali kurník. Nejbližší město, Losí Čelist, bylo vzdálené devadesát pět mil. V sousedství žili indiáni, ale naštěstí se chovali přátelsky.

A přece černobílé fotografie, které poslali o Vánocích příbuzným a které je ukazují, jak stojí před „domkem na prérii“, svědčí o úspěchu a splněném snu; o tvrdě vydřeném štěstí. Aggie se stala matkou tří zdravých dětí a z tváře jí zmizel onen ztrhaný výraz, s nímž odjížděla jako vystěhovalecká nevěsta. Ernest se při práci v prérii opálil, zmohtnul v ramenou a oholil si knírek; z ušlápnutého chudinky se tak stal pohledný, silný muž. Místo původního kurníku vyrostla farmářská usedlost se zdmi pobitými prkny. Postupně se zbavili i pocitu odloučenosti, neboť v okolí se usazovalo stále více Skotů. Byli rádi, když mohli slavit silvestr tak daleko od domova s krajany, protože „tady nikdo neumí oslavit Nový rok tak jako my Skotové“. Dnes žije deset jejich pravnoučat po celé Kanadě, v zemi, kde roční příjem na hlavu je nejen o deset procent vyšší než v Británii, ale kterou v tomto ohledu předčí jedině Spojené státy. To vše díky Britskému impériu.

Říkám-li tedy, že jsem vyrostl ve stínu impéria, nechci tím vyvolávat temnou představu. Pro Skoty znamenalo impérium jasný sluneční svit. V sedmdesátých letech 20. století toho sice z impéria na mapách příliš nezbylo, ale moje rodina byla natolik prostoupena imperiálním étosem, že jeho důležitost se pro nás stala nezpochybnitelnou. S odkazem impéria jsme se setkávali na každém kroku, takže jsme je považovali za samozřejmou součást lidské existence. Prázdniny v Kanadě tento dojem nikterak nezměnily. Nenarušilo jej ani systematické očerňování katolického Irska, což v oněch časech neodmyslitelně patřilo k životu na jižním břehu řeky Clyde. Vyrostl jsem v samolibém přesvědčení, že Glasgow je „druhé hlavní město“ (impéria); zcela nekriticky jsem četl romány H. Ridera Haggarda a Johna Buchana; vychutnával jsem si všechny bytostně imperiální sportovní zápasy – nejvíc pak zájezdy ragbyového mužstva British Lions do Austrálie a na Nový Zéland, ale také do Jižní Afriky, než je bohužel

zrušili.* Doma jsme pojídali „imperiální sušenky“, ve škole jsme trénovali „imperiální střelbu“.

■ *Kdo tratil*

Připouštím, že když jsem povyrosl, nabyla představa světa ovládaného chlapíky v červených uniformách, tropických přilbách a s nehybnou tváří poněkud komické podoby, vhodné snad jen jako materiál pro filmy typu *Vzhůru Chajbarským průsmykem*, *Není to tak horké, mami* či *Monty Pythonův Létaující cirkus*. Typickou ukázkou tohoto žánru by mohl být Monty Pythonův film *Smysl života*, v němž krví zbrocený anglický voják, smrtelně zraněný v boji se Zuluy, vzrušeně křičí: „Zabil jsem je, zabil jsem patnáct těch sráčů, pane! Doma by mě za to oběsili! Tady mi dají zasranou medaili, pane!“

Když jsem se v roce 1982 dostal do Oxfordu, nebylo už impérium ani legrační. V univerzitním debatním klubu se probírala závažná témata jako „Máme se omluvit za kolonizaci?“ Byl jsem mladý a bláhový, a tak jsem unáhleně vystoupil proti, čímž jsem předčasně ukončil svoji dráhu studentského politika. Myslím, že právě tehdy jsem zjistil, že ne každý sdílí můj neochvějně pozitivní pohled na imperiální minulost Británie. Někteří z mých spolužáků se dokonce tvářili zděšeně, že jsem ochoten ji obhajovat. Jakmile jsem se tímto námětem začal zabývat hlouběji, uvědomil jsem si, že já i moje rodina jsme byli politováníhodným způsobem dezinformováni: náklady na Britské impérium totiž zásadně převyšovaly jeho užitek. Impérium se tedy zařadilo mezi temné stránky historie.

Není nutné probírat zde podrobněji argumenty proti imperialismu. Lze je shrnout do dvou skupin: jedna zdůrazňuje negativní důsledky pro kolonizované, druhá negativní důsledky pro kolonizátory. Do první skupiny patří nacionalisté a marxisté, od mughalského historika Ghuláma Husaina Chána, autora pojednání *Seir Mutaqherin* (1789), přes Lenina a tisíce dalších až po palestinského profesora Edwarda Saida, autora knihy *Orientalismus* (1978). Do druhého tábora patří liberálové, počínaje Adamem Smithem, kteří po zhruba stejně dlouhou dobu tvrdí, že Britské impérium je dokonce i z britského pohledu jen „vyhazováním peněz“.

Klíčovým argumentem nacionalistů a marxistů je samozřejmě tvrzení, že imperialismus znamenal ekonomické vykořisťování: u kořene každé stránky koloniální vlády (počítaje v to i zjevně upřímnou snahu Evropanů poznat domorodé kultury a porozumět jim) je snaha maximálně navýšit „nadhodnotu“, jež by mohla být vyždímána z podmaněných národů. Základní úvaha liberálů obsahuje větší protiklad. Imperialismus není v souladu s dlouhodobými zájmy hospodářství mateřské země právě proto, že pokřivil tržní síly (chtěl ovlivnit obchod ve prospěch metropole s použitím nejrůznějších taktik, od nasazení vojska až po zavedení preferenčních celních sazeb). Z tohoto hlediska byla důležitější volná ekonomická integrace se světovým hospodářstvím než vynucená integra-

* Zákaz cest sportovních týmů do Afriky se přitom docela dobře snašel s liberálními imperialistickými názory mého mládí. Bylo zřejmé, že pokud Afrikanci upírají černým Jihoafričanům občanská a politická práva, ukazují se pouze v pravém světle a potvrzují správnost dřívějších (bohužel neúspěšných) snah osvěcených Britů o odstranění jejich nadvlády. Nikdy mě bohužel nenapadlo, že apartheid by mohl mít něco společného s britskou vládou, natož pak že by sami Britové praktikovali vlastní, skrytý apartheid.

ce v rámci impéria. Investice do domácího průmyslu by proto byly pro Británii prospěšnější než investice ve vzdálených koloniích; navíc náklady na obranu impéria značně zatěžovaly daňové poplatníky, kteří by za jiných okolností mohli vynaložit své peníze k zakoupení moderního spotřebního zboží. Jeden historik v nových *Oxfordských dějinách Britského impéria* dokonce soudil, že kdyby se Británie zbavila impéria v polovině čtyřicátých let 19. století, získala by jako prémii „dekolonizační dividendu“ ve formě pětadvacetiprocentního snížení daní. Peníze, které by tím daňoví poplatníci ušetřili, mohly být vynaloženy na elektřinu, automobily a zboží dlouhodobé spotřeby, čímž by se podpořila modernizace domácího průmyslu.

Vědci jako J. A. Hobson či Leonard Hobbouse argumentovali téměř před sto lety velmi podobně; stáli se tím do jisté míry následovníky Richarda Cobdena a Johna Brighta ze čtyřicátých a padesátých let 19. století. Ve svém *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (An Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations, 1776, česky 1958) zapochyboval Adam Smith, zda je rozumné „vytvářet národ zákazníků, kteří musí nakupovat od našich rozličných výrobců všeskeré zboží, jež jim jsou schopni dodat“. Byl to však Cobden, kdo jako první prohlásil, že rozmach britského obchodu má jít ruku v ruce se zahraniční politikou totální neintervence. Obchod sám, dovozoval, představuje „lék na všechny neduhy“,

který jako blahodárný objev medicíny naočkuje všechny národy světa zdravým a spásným smyslem pro civilizaci. Každý balík zboží, jenž opouští naše břehy, obsahuje semínka inteligence a plodného myšlení určená příslušníkům méně pokročilých společenství; stejně tak každý obchodník, který navštíví sídla našeho průmyslu, se vrací do své země jako misionář svobody, míru a dobré vlády – zatímco naše parníky vplovávají do všech přístavů Evropy a naše zázračné železnice, o nichž se s obdivem mluví po celém světě, šíří povědomí o významu a důležitosti našich osvícených institucí.

Za klíčovou považoval Cobden skutečnost, že ani obchod, ani šíření britské „civilizace“ není nutné vynucovat prostřednictvím imperiálních struktur. Použitím síly se ničeho nedosáhne, má-li působit proti prospěšným zákonům celosvětového volného trhu:

Pokud se týče našeho obchodu, nelze jej v cizině mocí či násilím udržet nebo mu vážně uškodit. Zahraniční zákazníci, kteří nakupují na našich trzích, tak nečiní ze strachu před naší silou či pod vlivem britských diplomatů: vždyť nejsou zajatci našich flotil a armád, ani nejsou puzeni pocity náklonnosti vůči nám. Zásada „v obchodě neexistuje přátelství“ platí totiž jak o národech, tak o jednotlivcích. Pouze a výhradně z vlastního zájmu vysílají evropští obchodníci (a stejně tak i zbytek světa) své lodě do našich přístavů, aby do nich naložili produkty naší práce. Tentýž podnět přitahoval všechny národy v různých historických dobách do Tyru, Benátek nebo Amsterodamu; a jestliže se během času a působením rozličných událostí vyskytne země (a je to velmi pravděpodobné), jejíž bavlněné a vlněné látky budou levnější než látky vyrobené v Anglii a jinde, pak právě

v onom místě – byť by bylo zastrčené v nejbližším koutku zeměkoule – se budou obchodníci shromažďovat; a žádná lidská síla, žádná flotila ani armáda nezabrání tomu, aby Manchester, Liverpool a Leeds následovaly osud svých kdysi hrdých předchůdců v Nizozemsku, Itálii anebo Fénicii...

Žádného impéria proto není zapotřebí; obchod se postará sám o sebe – i o všechno ostatní včetně světového míru. V květnu 1856 Cobden dokonce prohlásil, že to bude „šťastný den, až Anglii nebude patřit ani akr asijského světadílu“.

Společným jmenovatelem všech podobných argumentů však vždy byl a stále zůstává předpoklad, že k prospěchu z mezinárodní směny mohlo a stále může docházet bez nákladů na chod impéria. Vyjádřeno stručně a výstižně – může existovat globalizace bez dělových člunů?

■ *Impérium a globalizace*

Považuje se za zcela samozřejmé, že dnešní globalizace má mnoho společného s integrací světového hospodářství, jež proběhla v několika desetiletích před rokem 1914. Co však ono nadměrně užívané slovo přesně znamená? Jde o ekonomicky determinovaný jev, jak naznačoval Cobden, kdy volná směna komodit a výrobků „sjednocuje lidstvo svazky míru“? Anebo může volný obchod existovat jedině uvnitř politického rámce?

Levicoví odpůrci přirozeně považují globalizaci za nejnovější projev odpudivě houževnatého mezinárodního kapitalismu. Naproti tomu liberální ekonomové jsou dnes zajedno v tom, že vzrůstající ekonomická otevřenost vede k všeobecnému růstu životní úrovně, třebaže někteří vždy budou tratit, neboť dosud privilegované či chráněné společenské skupiny jsou vystavovány mezinárodní konkurenci. Ale ekonomové i ekonomičtí historikové se raději zaměřují na toky komodit, kapitálu a práce, a méně už hovoří o přelévání vědomostí, kultur a institucí. Podobně soustřeďují pozornost i na různé postupy, jimiž mohou vlády *usnadnit* globalizaci prostřednictvím různých druhů deregulace, a opomíjejí způsoby, kterými ji mohou aktivně podpořit, a tím i *nastolit*. Stále více si všichni uvědomují důležitost právních, finančních a správních institucí – jako jsou právní stát, hodnověrné měnové režimy, transparentní fiskální systémy a nezkorumpované úřednictvo – pro přeshraniční pohyby kapitálu. Co však způsobilo, že západoevropské formy těchto institucí se tak všeobecně rozšířily?

V několika vzácných případech – jako nejtypičtější se v tomto ohledu jeví Japonsko – šlo o proces vědomého a dobrovolného napodobování. Častěji však byly evropské instituce nastoleny hrubou silou, mnohdy doslova pod namířenou hlavní. Teoreticky může globalizace proběhnout spontánně, jak předvídal Cobden, v rámci mezinárodního systému mnohostranné spolupráce. Stejně tak je ovšem možné, že globalizace by mohla být vynucena, pokud by dominantní světová mocnost upřednostno-

vala ekonomický liberalismus. Jako příklad se ihned vybaví impérium – zejména pak impérium britské.

Dnes jsou hlavními překážkami optimálního rozdělení práce, kapitálu a zboží ve světě na jedné straně občanské války a zločinné zkorumpované vlády, které společně odsoudily obyvatele mnoha zemí v subsaharské Africe a v některých částech Asie k desítkám let živoření v bídě; na druhé straně je to pak nedostatek ochoty ze strany Spojených států a jejich spojenců nejenom teoreticky kázat, nýbrž i v praxi uplatňovat volný obchod, případně věnovat na programy ekonomické pomoci o trochu víc než jen minimální díl svých rozsáhlých zdrojů. Naproti tomu Britské impérium po velkou část svého trvání (třebaže nikoliv po celou dobu, jak ostatně uvidíme) působilo jako činitel, který zhruba v jedné čtvrtině světa nastoloval volné trhy, právní stát, ochranu investorů a poměrně nezkorumpovanou vládu. Navíc impérium značně podporovalo tyto instituce v zemích, které sice formálně stály mimo jeho sféru, nacházely se však pod jeho ekonomickým vlivem prostřednictvím „imperialismu volného obchodu“. *Prima facie* se tedy lze domnívat, že impérium přispělo k celosvětovému bohatství – jinak řečeno, šlo o dobrou věc.

Proti Britskému impériu je pochopitelně možné vznést řadu obvinění; v dalším výkladu se jim ostatně nemíníme vyhýbat. Nechci zde tvrdit spolu s Johnem Stuartem Millem, že britská vláda v Indii představovala ten „nejčistší způsob vlády, pokud jde o záměr, ale i ten nejprospěšnější, pokud jde o účinky, jaký kdy lidstvo poznalo“, ani s lordem Curzonem, že „řízením samotné Prozřetelnosti se Britské impérium stalo tím nejdokonalejším nástrojem dobra, jaký svět kdy spatřil“, a konečně ani s generálem Smutsem, že bylo „nejrozsáhlejším systémem organizované lidské svobody, jaký kdy v lidských dějinách existoval“. Tak altruistické impérium nikdy nebylo. V 18. století byli Britové zapálení pro představu získat a vykořisťovat otroky do stejné míry, do jaké se později nechali nadchnout myšlenkou potlačit otroctví; ještě mnohem déle praktikovali rasovou diskriminaci a segregaci, jež nám dnes připadají tak odpudivé. Jakmile byla ohrožena imperiální moc (v Indii roku 1857, na Jamajce v roce 1831 a 1865, v Jižní Africe roku 1899), byla britská reakce nemilosrdná. Při řádění hladomoru (v Irsku ve čtyřicátých letech 19. století, v Indii v letech sedmdesátých) se Britové chovali lhostejně a do jisté míry projevovali nevíšavost až trestuhodnou. Dokonce i když se z čistě vědeckého hlediska zajímali o orientální kultury, měli tendenci je znevažovat.

Přesto však nelze popřít, že žádná jiná organizace v dějinách neúčinnila pro podporu volného pohybu zboží, kapitálu a pracovní síly víc než Britské impérium v 19. století a na počátku století následujícího. Žádná jiná organizace nepřispěla více k prosazení západních právních norem, řádu a způsobu vlády ve světě. Pokud toto vše zahrneme pod pojem „gentlemanského kapitalismu“, riskujeme tím, že nedoceníme rozsah – a modernost – tohoto pokroku v ekonomické sféře; podobně jako kritika „ornamentálního“ (rozuměj hierarchického) charakteru brit-

ské vlády v zámoří nebere příliš v potaz mimořádné přednosti nezko-
rumpované státní správy. Z těchto vymožeností měla užitek nejen moje
rodina.

■ ■ ■

Potíže spojené s oceněním zásluh impéria spočívají v tom, že jeho dobré
stránky – na rozdíl od stránek negativních – se mnohem spíše považují
za samozřejmé. Přesto by bylo poučné představit si svět bez impéria.
Avšak zatímco si lze celkem snadno udělat představu, jak by svět vypa-
dal bez Velké francouzské revoluce či bez první světové války, při poku-
su o pohled na moderní dějiny bez Britského impéria obrazotvornost se-
lhává.

Když jsem v první polovině roku 2002 cestoval po zbytcích impé-
ria, na každém kroku mě udivovala jeho všudypřítomná tvořivost. Před-
stavovat si svět bez impéria by znamenalo vymazat z mapy elegantní bul-
váry Williamsburgu a staré Filadelfie, smést do moře podsadité cimbuří
Port Royalu na Jamajce, vrátit do buše nádhernou siluetu města Sydney,
srovnat se zemí pobřežní slumy Freetownu v Sieře Leone kypící životem,
zaplňnit Velkou jámu (Big Hole) v Kimberley, zbořit misii v Kurumanu,
spláchnout město Livingstone do Viktoriiniých vodopádů, které by se po-
chopitelně vrátily ke svému původnímu jménu Mosioatunya. Bez Brit-
ského impéria by nebyla ani Kalkata, ani Bombaj, ani Madrás. Indové mo-
hou tato města přejmenovat kolikrát chtějí, přesto to provždy zůstanou
města založená a postavená Brity.

Pochopitelně je jednoduché namítnout, že k tomu všemu by stejně
došlo, třebaže pod jinými jmény. Železnici by možná vynalezla a rozšířila
jiná evropská mocnost, telegrafní kabel by položil přes oceán někdo jiný.
Světový obchod by se patrně rozvíjel v neztenčeném měřítku, jak tvrdil
Cobden, aniž by se bojechtivá impéria vměšovala do mírumilovné směny
zboží. Možná by i tak došlo k ohromným přesunům obyvatelstva, které
změnily civilizaci a tvářnost obyvatel celých kontinentů.

Přesto lze pochybovat, že by svět vypadal stejně, nebo aspoň po-
dobně jako dnes i bez Britského impéria. Dokonce i když připustíme, že
k rozvoji obchodu, toku kapitálu a migraci by v posledních 300 letech
„docházelo přirozenou cestou“, zbývá přelévání kultury a institucí.
A zde jsou stopy zanechané impériem jasně zřetelné a mnohem hůře od-
stranitelné.

Když Britové ovládli nějakou zemi – nebo jen vojensky a finančně
ovlivňovali místní vládu –, začali v ní vždy šířit charakteristické rysy vlast-
ní společnosti. Seznam těch důležitějších by vypadal zhruba takto:

1. anglický jazyk
2. anglické formy držení půdy
3. skotské a anglické bankovníctví
4. obecné právo

5. protestantismus
6. týmové sporty
7. omezená role státu či pojetí státu jako „nočního hlídače“
8. zastupitelská shromáždění
9. idea svobody

Poslední bod v tomto výčtu je snad nejdůležitější, protože představuje příznačný rys impéria, který je odlišuje od jeho evropských rivalů. Nechci tvrdit, že všichni britští imperialisté byli zvláště svobodomyšlní; někteří k tomu měli hodně daleko. Na historii impéria je však nápadné, že kdykoliv se Britové začali chovat despoticky, zazněla v britské společnosti téměř pokaždé liberálně laděná kritika. Tendence uplatňovat při posuzování imperiálního chování Británie měřítko svobody byla tak silná a důsledná, že vtiskla Britskému impériu sebezničující charakter. Jakmile kolonizovaná společnost v dostatečné míře přijala za své i ostatní instituce, jež Britové přinesli, začalo Britům připadat velmi obtížné zapovídat v dané zemi politickou svobodu, která pro ně samé měla takový význam.

Dospěla by jiná impéria k podobným výsledkům? Lze o tom pochybovat. Na svých cestách jsem zahlédl četné náznaky světových impérií, která nakonec nevznikla. Zchátralá Činsura ukázala, jak mohla vypadat Asie, kdyby se nizozemská říše nebyla zhroutila; nakaširované Puduččeri nabídlo představu Indie po francouzském vítězství v sedmileté válce; viděl jsem je v zaprášeném Dillí, kde se mohla obnovit mughalská říše, kdyby indická vzpoura nebyla potlačena; ve vlhkém vzduchu Kanchanaburi, kde japonské císařství postavilo most přes řeku Kwai s využitím práce britských zajatců (v rolích otroků). Byl by New Amsterdam tím, čím je dnes New York, kdyby Nizozemci nebyli přinuceni předat ho v roce 1664 Britům? Nepřipomínal by spíše Bloemfontein, který je autentickým pozůstatkem nizozemské kolonizace?

■ *Anglobalizace*

V současné době nalezneme v knihkupectvích hned několik kvalitně napsaných dějin Britského impéria. Mým cílem není zvyšovat jejich počet, nýbrž vylíčit historii globalizace, jak ji prosazovala Velká Británie a její kolonie – tedy historii „anglobalizace“, chcete-li. Práce zhruba dodržuje chronologickou strukturu, ale každá ze šesti kapitol má navíc vlastní téma. Pro zjednodušení lze obsah knihy sumarizovat jakožto globalizaci:

1. komoditních trhů
2. trhů práce
3. kultury
4. vlády
5. kapitálových trhů
6. válečnictví

Anebo, v poněkud lidš्टějších termínech, jako zkoumání úlohy:

1. pirátů
2. plantážníků
3. misionářů
4. byrokratů
5. bankéřů
6. bankrotářů

První kapitola zdůrazňuje skutečnost, že Britské impérium vznikalo převážně jako ekonomický jev a tempo jeho růstu zvyšoval obchod a požadavky spotřeby. Poptávka po cukru přivedla obchodníky do karibské oblasti. Poptávka po koření, čaji a látkách je zavedla do Asie. Od samého počátku však šlo o globalizaci prostřednictvím dělových člunů. Britové totiž nebyli první budovatelé impéria, nýbrž piráti, kteří se přiživovali na stávajících říších Portugalska, Španělska, Nizozemska a Francie. Můžeme je proto označit za imperiální imitátory.

Druhá kapitola popisuje úlohu migrace. Britská kolonizace představovala obrovský pohyb národů (*Völkerwanderung*), který neměl obdobu v epochách předchozích ani následujících. Někteří vystěhovalci opustili Britské ostrovy, aby si jinde hledali náboženskou svobodu, jiní usilovali o svobodu politickou, další se pídili po zisku. Někteří však neměli na vybranou, protože odjízďeli jako otroci nebo odsouzení zločinci. Ústředním tématem této kapitoly je tudíž rozpor mezi britskými teoriemi svobody a praxí imperiální vlády, stejně jako způsob jeho vyřešení.

Kapitola třetí zdůrazňuje dobrovolný, nevládní charakter budování impéria a všímá si především rostoucího významu úlohy, kterou při rozmachu britského vlivu sehrály evangelikální náboženské komunity a misionářské společnosti. Zde se jako klíčový bod jeví činnost těchto viktoriánských nevládních organizací, které ve svém okruhu cíleně šířily moderní myšlenky. Přesvědčení, že je možné poangličtit domorodé kultury, přitom paradoxně vyprovokovalo nejkrvavější vzpouru proti imperiální nadvládě v 19. století.

Britské impérium se opravdu těsně přiblížilo světové vládě. Přesto způsob jeho fungování byl triumfem minimalismu. K tomu, aby Indická civilní služba úspěšně řídila stovky milionů lidí, potřebovala jen o málo víc než tisíc zaměstnanců. Kapitola čtvrtá si klade otázku, jak dokázala nepočtená byrokracie spravovat tak obrovskou říši, a zabývá se symbiotickou, posléze však zcela neudržitelnou spoluprací mezi vládoucí vrstvou Britů a domorodou elitou, tradiční i nově vzniklou.

Kapitola pátá zkoumá úlohu vojenské síly v období „rvačky o Afriku“ a uvažuje o vzájemném působení mezi finanční globalizací a závodem evropských mocností ve zbrojení. V tomto období se zrodily tři moderní jevy zásadní důležitosti, třebaže jejich náznaky se projevovaly již dříve: globální trh s cennými papíry, vojensko-průmyslový komplex a hromadné sdělovací prostředky. Vliv těchto faktorů zásadním způsobem posunul Britské impérium k zenitu. Především tisk uvedl impérium

v pokušení, které Řekové označují výrazem „arogantní sebevědomí“: pýcha, která předchází pád.

Konečně kapitola šestá rozebírá situaci impéria ve 20. století, kdy muselo čelit nacionalistickým vzpourám (s nimi se dokázalo vypořádat), ale především konkurenčním a mnohem bezohlednějším impériím. Rok 1940 představoval okamžik, kdy bylo Britské impérium postaveno před historickou volbu: muselo se rozhodnout mezi kompromisem s Hitlerovou říší zla a bojem o – v nejlepším případě – Pyrrhovo vítězství. Jsem přesvědčen, že zvolilo správně.

V jediném svazku, který má popsat čtyři sta let světové historie, je pochopitelně nezbytné řadu věcí vypustit. Snažil jsem se však, abych nepodařil jen lichotivý obraz impéria. Otrokářství a obchod s otroky nelze pominout, stejně tak ani irský hladomor, vyhnání Ndebelů či amritsarský masakr. Spravedlivá bilance britského imperiálního vlivu by však měla připomenout i jeho pozitivní stránky. Snažím se proto ukázat, že k odkazu impéria patří nejen „rasismus, rasová diskriminace, xenofobie a s nimi související netolerance“ (to vše existovalo již dlouho před kolonialismem), nýbrž i

- triumf kapitalismu jakožto optimálního systému organizace ekonomické činnosti;
- poangličtění Severní Ameriky a Australasie;
- internacionalizace anglického jazyka;
- trvalý vliv protestantské verze křesťanství;
- a především přetrvání parlamentních institucí, které se v čtyřicátých letech 20. století chystala zničit mnohem horší impéria.

Winston Churchill si jako mladý muž krátce po návratu ze své první koloniální války položil zajímavou otázku:

Lze si představit ušlechtlejší a prospěšnější počín, o něž by měla osvícená společnost usilovat, než je vymýcení barbarství z úrodných oblastí a z duší velkých národů? Nastolit mír mezi válčícími kmeny, prosadit spravedlnost tam, kde vládne násilí, zbavit otroky řetězů, těžit z půdy bohatství, zasadit semínka obchodu a vzdělanosti, umožnit národům více se radovat a umenšit jejich bolesti – může člověk usilovat o krásnější ideál či cennější odměnu?

I u vědomí takových ideálů si však Churchill připouštěl, že reálná skutečnost impéria jen zřídka dokáže povznést jeho obyvatele k lepšímu životu.

Když se však mysl snese ze skvělých výšin touhy k ohyzdné kostře snah a jejich výsledků, tu vidí před sebou řadu zcela opačných představ... Nevyhnutelná propast mezi aktem dobytí a ustavením vlády je zaplněna hrabivými obchodníky, necitlivými misionáři, ctižádostivými vojáky i prohanými spekulanty, kteří všichni společně a nerozdílně trápí mysl podrobených a podněcují nízké a nečestné pohnutky dobyvatelů. Jestliže pře-

mýšlivý člověk spočine okem na těchto temných stránkách, pak jen těžko uvěří, že by tak špinavá cesta mohla vést k nadějně budoucnosti.

Svět, jak jej známe dnes, v dobrém i zlém, je z větší míry produktem britské imperiální doby. Nejde o to, zda britský imperialismus byl, anebo nebyl zcela bez poskvrny. Pochopitelně nebyl. Je však třeba si položit otázku, zda existovala méně krvavá cesta k modernímu věku. Teoreticky snad. Avšak ve skutečnosti? Doufám, že čtenář si bude moci po přečtení této knihy snadněji učinit vlastní závěr.